

4. Мещеряков В.Ф. О культе богини Девы в Херсонесе Таврическом / В.Ф. Мещеряков // Актуальные программы изучения религии и атеизма. – Л., 1979. – С. 104-119.

5. Кадеев В.И. К вопросу о «царствовании» Девы в Херсонесе / В.И. Кадеев // КСИА. – М., 1976. – № 145. – С. 9–13.

6. Бабинов Ю.А. Посвященные граффити из Херсонеса Таврического / Ю.А. Бабинов // ВДИ. – М., 1970. – № 4. – С. 73.

7. Граффити античного Херсонеса / под ред. Э.И. Соломоник. – К., 1978. – С.13.

8. Белов Г.Д. Терракоты из Херсонеса / Г.Д. Белов // Терракоты Северного Причерноморья. САИ. Г1-11. – М., 1970. – С. 72, 78.

9. Зубарь В.М. О характере культа Геракла в Херсонесском государстве в эллинистический период / В.М. Зубарь // Боспорский феномен: проблемы хронологии и датировки памятников. – СПб., 2004. – Ч. 2. – С. 131–135.

Стаття надійшла до редакції 10.09.2012.

M. Voronova

CULTURE OF ANTIQUE CHERSONESE ACCORDING TO ARCHEOLOGICAL SOURCES

Chersonese culture has certain features of its own which find explanations in peculiarities of this peripheral region of the antique world's historical development where the antique culture was developing in close interaction with the natives' cultures. The city's residents were experienced in various trades, such blacksmithery and foundry. There were workshops producing various ceramics (amphora, crockery, terracotta, tiles, tubes, etc.), tapestry and dyestuffs. Especially proficient were Chersonese stonecutters and builders. Chersonese was a great cultural center inhabited by philosophers, mathematicians, astronomers and doctors. The blossom of Chersonese antique culture dates back to the 4th-3d century B.C., this being promoted by permanent commercial, political and cultural ties with Greek cities. The migrants brought to the North Black Sea countries the cults of Greek gods who were later depicted on coins, for whom they built temples and for whom they made sacrifice. Especially dear to Chersonese residents was Heracles. In Chersonese residents' opinion, Heracles was constantly switching from the hero to the god to finally become the patron of Chersonese state's expansion as well as to become the defender of its borders. Sources have it that over the 4th-2d century B.C. Heracles was viewed both as the hero and the savior. However in the 2d century B.C., since Chersonese lands located in North Taurica were invaded by the Scythians, his role in religious life was appreciably reduced.

Key words: Greek colonies, Chersonese, ancient times, cult of Heracles.

УДК 902'18(477.7-2)

М. О. Третяк

ФЕОДОСИЯ – МІЛЕТСЬКЕ МІСТО В СХІДНІЙ ТАВРИЦІ (АРХЕОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ)

Важливу роль у Північному Причорномор'ї і навіть Еллади відіграло Феодосійське поселення Східної Таврики. Певний час воно зберігало самостійність, розвивало зв'язки з грецькими містами-державами. Проте перебування з Боспорським царством виявилось небезпечним для незалежного існування і процвітання Феодосії і її сільської округи. В кінці 80-70-х рр. IV ст. до н.е. Феодосія стає частиною найбільшої у Північному Причорномор'ї держави – Боспорського царства Спартакідів. Політичний статус Феодосії у складі царства був близьким політичному статусу столичного Пантікапея, а громадські общини цих міст користувалися правами самоуправління.

Місто-порт стало не лише вдалим надійним захистом для кораблів, але і найважливішим торговим центром в Північному Причорномор'ї, яке залишається таким протягом багатьох віків аж до нашого часу. Феодосія вела торгівлю з багатьма центрами Егейського басейну. Добре відомі її зв'язки з Хіосом, Фасосом, Родосом. Із феодосійської гавані в Афіни йшов не лише хліб, але й інші товари. Окрім збіжжя вивозили також сушену і в'ялену рибу, худобу, звірячі шкури, мед, віск, сіль, лікарські рослини. Велике значення мала також торгівля невідьниками. Тут відбувалася взаємодія двох світів: цивілізованого еллінського і варварського, в результаті якої склалися нові синкретичні культури і вірування. Завдяки тому, що етнічне населення міста було етнічно різноманітним, зміцнювалися зв'язки між народами, які проживали на цій території. Безумовно, Феодосія відіграла значну роль в економіці Боспорського царства.

Ключові слова: Феодосія, грецькі колонії, еллінізм, работоргівля, античність.

У I тис. до н.е. на території сучасної України відбувалися важливі події. Її територію заселяли різноманітні етнічні спільноти, народи, племена, що залишили свій слід в нашій історії. Вступаючи в контакти між собою вони впливали на економічний, соціальний, культурний розвиток один одного, у тому числі і ранньослов'янського населення Середнього Подніпров'я [6, с. 24].

Особливий вплив на розвиток Північного Причорномор'я, у тому числі і Криму, зробила велика грецька колонізація, яка активно проводилася у VIII – VI ст. до н.е. До цього спонукало багато причин і передумов, які здебільшого були пов'язані з соціально-економічними процесами грецького суспільства. По-перше, це політичні і громадянські уособиці, що змушують представників аристократичних родів і цвіт нового громадянства відправлятися в чужі краї за кращою долею, свободою і правами, яких їм не вдалося здобути у себе вдома [5, с. 85–86]. По-друге, формування держав-полісів, що супроводжувалося обезземеленням широких мас селянства і частини аристократії, а також ростом майнової нерівності [8, с. 46]. По-третє, необхідно відмітити, що Греція була дуже бідною родючими і орними землями й тому не вистачало місцевих продуктів, що спонукало еллінів шукати як джерел сировини, так і ринків збуту своїх товарів. До цього процесу прилучаються люди різного роду: сміливі моряки, підприємливі купці, політичні емігранти і звичайно, авантюристи або пірати. Лише пізніше – ремісничі і хліборобське населення [7, с. 53].

Перша хвиля грецької еміграції була пов'язана з лідійською експансією, спрямованою проти грецьких центрів Іонії, а також гострою боротьбою у Мілеті. У VI ст. до н.е. грецькі переселенці освоїли вузьку смугу на західному узбережжі сучасної Керченської протоки – Таманський півострів, і заснували Феодосію [1, с. 280]. Боспорське ж царство виникає вже на початку V ст. до н.е. (близько 480р.) в результаті об'єднання грецьких міст-держав Німфея, Феодосії, земель Керченського і Таманського півостровів. Саме важливим був Пантікапей, який був заснований вихідцями із Мілета на місці скіфського поселення.

Чи не найважливішу роль у Північному Причорномор'ї і навіть Еллади відіграло Феодосійське поселення Східної Таврики. На даний час спеціальних робіт про античну Феодосію вкрай мало, однак завдяки існуючим матеріалам археології можливо розкрити роль цього полісу в житті Північного Понту [8, с. 9]. Певний час воно зберігало самостійність, розвивало зв'язки з грецькими містами-державами. Проте перебування з Боспорським царством виявилось небезпечним для незалежного існування і процвітання Феодосії і її сільської округи. В кінці 80-70-х рр. IV ст. до н.е. Феодосія стає частиною найбільшої у Північному Причорномор'ї держави – Боспорського царства Спартакідів. Це і не дивно. Як свідчать епіграфічні пам'ятки, цар Боспору Левкон I фігурує як «архонт Боспору і Феодосії». Це дає підстави вважати, що

політичний статус останньої у складі царства був близьким політичному статусу столичного Пантікапея, а громадські общини цих міст користувалися правами самоуправління [1, с. 306].

Природа і клімат цього полісу викликали захоплення перших поселенців апойкії. На сході і півночі простягалася степова рівнина, на заході починалася гряда Кримських гір, що й вирішило характер господарства нових жителів полісу. Саме тут, поблизу мису Ільї, греки розмістити порт. Цікавим є те що для кращого захисту судів від хвиль і вітрів елліни збудували штучну гідротехнічну споруду-мол. Місто-порт стало не лише вдалим надійним захистом для кораблів, але і найважливішим торговим центром в Північному Причорномор'ї, яке залишається таким протягом багатьох віків аж до нашого часу [1, с. 38].

Територія південно-східної Таврики являє собою землеробські райони, тому не дивно, що саме тут здавна починався культ Деметри – богині земного плодороддя. На постаменті статуї із Пантікапеї є напис «Аристоніка, жриця Деметри, донька Ксенокрита, посвятила Деметрі за свою дочку Деметрію» [9, с. 53]. не може бути сумнівів у значимості культу Деметри для поселенців цього полісу. Навіть у колекції теракот з Феодосії, зображення богині плодороддя та хлібу переважає над зображеннями інших богів, і за часом виникнення воно є більш раннім. Зображення богині і колоса можна бачити на феодосійських монетах [8, с. 147].

Колонізація Північного Причорномор'я проходила під патронатом божества Аполлона Дідімейського, який відав справами колонізації і координував центрами. Тому він і став покровителем усіх переселенців. Не випадково в Північному Причорномор'ї шанували культ бога, адже саме він направив греків у цей краї, оберігав їх на шляху, допоміг знайти місця для поселення і заснування нового міста. Напис VI ст. до н.е з Березанського поселення, що був зроблений на кістяній пластині, говорить: «Аполлону Дідімейському і Мілетському» або «Сімдесят биків Дідімейському» [9, с. 65]. З усіх багатьох функцій Аполлона греки Північного Понту обрали ту, якої найбільше за все потребували. Тому в понтійських колоніях Мілету (на о. Березань, в Ольвії, боспорських містах) у ранній період їх існування шанованим був Аполлон-лікар. Це божество не лише піклувалося про здоров'я першопоселенців, але володіло більш широкими функціями, захищаючи від небезпеки [9, с. 65].

Вважається, що відношення до Аполлона в Феодосії, як і в інших мілетських апойніях, було особливим – на нього дивилися як на верховне полісне божество. Зображення його на монетах, посуді з графіті, пам'ятках мистецтва підкреслює нашу думку [8, с. 147]. Вважають, що саме під егідою храму Аполлона в Пантікапеї відбулося об'єднання міст Керчинської протоки. Жерцями цього бога були знатні люди держави, у тому числі, наприклад, син царя Перісада II. Напис III ст. до н.е. голосить: «Левкон, син царя Перісада, відбувши строк свого жрецтва, посвятив цю статую Аполлону Лікарю» [9, с. 65–66]. Таким чином, вшанування Аполлон та Деметри у Феодосії не дивує, адже вони були покровителями відповідно колоністів і землеробів, та само, як і Діоніс – божество, дарувало врожай, а отже і життя.

Економічну основу Боспору становило розвинене землеробство, яке не тільки давало продукти харчування для власного населення, а й забезпечувало значний експорт хліба та інших сільськогосподарських продуктів. Густа мережа сільських поселень покривало його територію [6, с. 21]. Феодосія та її округа приймали активну участь у комерційних операціях держави. Як доказ цього наводять у приклад пам'ятник, що був споруджений у 222 році до н.е. архонтом малоазійського міста Прусси на честь боспорського царя Рисукупаріда III. Це дозволяє включити у торгівлі зв'язки обширний район зарубіжжя, який міг постачати свої товари через феодосійський порт [8, с.124]. Найбільш тісні заморські зв'язки Боспор встановив з афінським портом Пірреї. До нас дійшли відомості, які характеризують цю торгівлю. За

часів Демосфена до нього приходило з Причорномор'я понад 200 тис. сотнарів (центнерів) збіжжя, а інколи цей привіз збільшувався вп'ятеро. Феодосія була великим збіжжевим торговцем і могла висилати до Афін близько мільйона сотнарів краму щорічно [7, с. 454–455]. У феодосійській, як і в боспорській торгівлі вцілому, у IV ст. до н.е. роль Афін першочерговою. Ще цар Левкон проводив добре сплановану політику, яка була спрямована на забезпечення власних торгівельно-економічних потреб. Хоча далекоглядний цар і відносився до афінян з підозрою, однак продовжував півспрацювати з ними, а після встановлення афінської воєнно-морської могутності заключив з Афінами договір, за яким афіняни звільнялися від боспорських експортних податків чи, скоріш за все, оскільки такими пільгами вони користувалися і раніше, ці привілеї були відновлені і утверджені [4, с. 212].

Феодосія вела торгівлю з багатьма центрами Егейського басейну. Добре відомі її зв'язки з Хіосом, Фасосом, Родосом. Із феодосійської гавані в Афіни йшов не лише хліб, але й інші товари. Окрім збіжжя вивозили також сушену і в'ялену рибу, худобу, звірячі шкіри, мед, віск, сіль, лікарські рослини. Велике значення мала також торгівля невідомими. З Греції ж до чорноморських колоній довозили оливу, вино, посуд, предмети побуту, одяг, зброю [7, с. 454]. Особливо славилися грецькі гончарні вироби, які часто зустрічаються при розкопках Феодосії та її поселень. Це, в першу чергу, червоно-фігурні вази з малюнками, що ілюструють міфи або були пов'язані з Північним Причорномор'ям. Такий посуд виготовлявся спеціально для понтійських ринків з урахуванням смаків місцево як грецького, так і варварського населення. Жителі Феодосії та її округи користувалися товарами з багатьох інших центрів (балканських, малоазійських, острівних та понтійських) [8, с. 93–94].

Економіка Боспорського царства з самого початку свого існування трималася на сільському господарстві й посередницькій торгівлі з багатьма місцевими племенами: скіфами, сіндами, таврами, меотами, сарматами, аланами. Різноманітність торгівельних контактів безумовно відбилася і на культурному житті Боспору, яке можна охарактеризувати як греко-варварське. Страбон не випадково підкреслює, що завозили предмети «властиві культурному способу життя». Не дарма Прокопій Кесарійський (VI ст.) писав про Боспор: «з давніх-давен місто стало варварським» [3, с. 4]. Взагалі, якщо охарактеризувати торгівлю греків з варварами, то вона носила «пульсуючий» характер. Це припущення підтверджується знахідками із Феодосії та Синопу [2, с. 83].

Таким чином, заснувавши в Північному Причорномор'ї свої колонії, греки зробили великий вплив на розвиток місцевих племен. Найактивніше така взаємодія відбувалася у південно-східній Тавриці, і особливо, як свідчать археологічні знахідки, у місті Феодосія. Тут відбувалася взаємодія двох світів: цивілізованого еллінського і варварського, в результаті якої склалася нові синкретичні культури і вірування. Завдяки тому, що етнічне населення міста було етнічно різноманітним, зміцнювалися зв'язки між народами, які проживали на цій території. Безумовно, Феодосія відіграла значну роль в економіці Боспорського царства.

Своєрідна історія і неповторна культура цього міста роблять його привабливим, а тому не можуть лишити нас байдужими у прагненні дізнатися більше.

Список використаної літератури

1. Археологія України: Курс лекцій : навч. посібник / Л.Л.Залізняка, О.П. Моця, В.М. Зубар та ін. ; за ред. Л.Л. Залізняка. – К. : Либідь, 2005. – 504 с.
2. Гаврилов О.В. Античне поселення Новопокровка-I у південно-східному Криму / О.В. Гаврилов // Археологія. – 1999. – № 1. – С. 76–93.
3. Глушак П. Боспор і Херсонес на порозі християнської доби / П. Глушак // Людина і світ. – 1994. – № 11/12. – С. 2–9.
4. Грант Мойке. Золотая эра Греции / Грант Мойке. – Харьков, 2006. – 383 с.

5. Грушевський М.С. Всесвітня історія в короткім огляді : в 6 ч. / М.С. Грушевський. – К. : Українознавство, 1996. – Ч. I. – 288 с. – (Б-ка журналу «Пам'ятки України», кн. 27).

6. Історія держави і права України : підруч. для юрид. вищих навч. закладів і фак. : у 2 ч. / А.Й. Рогожин, М.М. Страхов, В.Д. Гончаренко та ін.; за ред. А.Й. Рогожина. – К. : ІнЮре, 1996. – Ч. 1. – 368 с.

7. Крип'якевич І. Всесвітня історія : у 3 кн. / І. Крип'якевич. – К. : Либідь, 1995. – Кн. 1. – 464 с.

8. Петрова Э.Б. Античная Феодосия: История и культура / Э.Б. Петрова. – Симферополь : СОНАТ, 2000. – 264 с.

9. Петрова Э.Б. Озябшие в Тавриде боги. Северное Причерноморье в античных мифах и легендах / Э.Б. Петрова. – Симферополь : Бизнес-Информ, 1994. – 120 с.

Стаття надійшла до редакції 10.09.2012.

М. О. Tretyak

THEODOSIA AS A MILESIAN NOOK IN EAST TAURICA (ARCHEOLOGICAL ASPECT)

A great role in the North Black Sea Area and in even in Hellas was played by Theodosia settlement located in East Taurica. Over a certain period of time it preserved independence and improved cooperation with Greek city-states. But the common border with the Kingdom of Bosphorus appeared to be dangerous for independence and welfare of Theodosia and its adjacent rural areas. In the late 80th-70th of the 4th century B.C. Theodosia became a part of the Spartacida Kingdom of Bosphorus, the biggest state in the North Black Sea Area. The political status of Theodosia as a part of the Kingdom was very similar to the status of Panticapaeum which was the capital. The both cities' civil societies had the same local government systems. The port-city, became a successful defense facility for ships in the Black Sea Area as well as the most important trade center, this being the same even nowadays. Theodosia traded with many Aegean centers. Well-known are its ties with Chios, Thasos and Rodos. From Theodosia haven ships were carrying bread as well as other commodities to Athens. Ships were also carrying dried and sun-dried fish, cattle, skins, wax, honey, salt and medicating herbs. Very much developed was slave-trading. Interaction of the two worlds was observed: interaction of the civilized Hellenic and the barbaric worlds, which resulted in brand new syncretic cultures and beliefs. The ethnic populations of the city being miscellaneous, the nations living on that territory were strengthening their relationships. No doubt, Theodosia was playing an important role in the economy of the Kingdom Of Bosphorus.

Key words: *Theodosia, Greek colonies, Hellenism, slave-trade, antiquities.*

УДК 902.2(477.51)

О. С. Гузь

АРХЕОЛОГІЧНІ ЗНАХІДКИ НА ТЕРИТОРІЇ НІЖИНИЦНИ

Найдавніші археологічні пам'ятки дають змогу стверджувати, що заселення межиріччя річок Десни і Остра відбулося за доби неоліту. Ймовірно, що до того часу територія Ніжинщини була непридатною для тривалого проживання людей через надзвичайно високий рівень ґрунтових вод, які утворились внаслідок таяння льодовиків і виходили на поверхню ґрунту у вигляді болотних масивів. Археологічні дослідження дають змогу стверджувати, що за доби бронзи (VII – III ст. до н.е.) у цьому регіоні відбувається бурхливий розвиток відтворювального господарства. Судячи з матеріалів колекції, населення активно користується крем'яними знаряддями праці: